

TRI DUME SLOVENSKE POEZIJE: ŽUPANČIČ, ŠALAMUN, FRITZ

Poskus v slogu vesele znanosti

V začetku je bila Duma in Duma je bila pri Župančiču in Duma je bila Župančič . . . Dru- gače ni mogoče začeti razmišljanja o našem predmetu – ob tako temeljnem in v naši li- terarni vedi tako trdno umeščenem besedilu res ne. Sijalo je potem sonce pa je padal dež in se je dogodilo kup reči od Stvarjenja sem, med drugimi tudi leto štiriinšestdeseto, z njim pa Šalamunova pustolovščina Župančičevega imena. (In to kar na dan devetega maja, kje drugje kot v Naših razgledih!) Toda čas se suče še naprej in z mesta premakne nam vse: Duma se pojavi tudi v Dejanskem stanju Ervina Fritza.* Trozvezdje je rojeno, nam pre- ostaja – kakor bi dejal Župančič – izmeriti njegovo daljo in nebeško stran. Kolikor se to pač da.

Začnimo kar z najočitnejšimi dejstvi: Župančičeva zemlja je sveta in blagor mu, ki mu plo- di; Šalamunova je smrtno prizadeta s prehladom devištva in v zasmehovanja, komur gre v cvet; Fritzu je prava podoba sončnega raja, uzrtega skozi Hoffmannova rožna očala (da ne gre pri tem za kakšno najnovejšo romantiko, poskrbi vednost o nošenju naočnikov, o čemer pričajo mnogi namigi na to gledalno pripravo v Dejanskem stanju) in dobro mu je – marsikomu, ki pobira plod – nekaj je vendarle že zraslo v teh letih. Župančič je ves navdušen nad življenjem in ga ljubi s strastjo, četudi se v njegovem okviru dogajajo še tako žalostne reči; Šalamunu vse našteto obstoječe – ne le živeče! – ni vredno ničesar (kar pogledjte tiste o-je, kako navdušena ničla vsemu, kar za njimi stoji, so; menim, da nikakor niso samo zasmeh izražajoči in poudarjajoči medmeti, tako pomenska baročnost le ni stvar modernih, zlasti pa ne avantgardnih časov!) oziroma še huje je: našteto je onstran ničla, v usmiljenje potisnjeno. Česar ne moremo imeti radi, temu podelimo usmiljenje, da nismo ravno brezčutni – taki pač nikoli ne moremo biti, niti v najbolj zavzeti avantgardni ne. Kako je s tem pri Fritzu? Pravzaprav preprosto: kliničen zapis dejanskega stanja, brez- čuten, kakor se spodobi za kronistovo delo. Avtor je celo toliko kronist (in ne pesnik), da še satire ne spravi skupaj. Najnovejši realist. Pa vendar so zapisane podobe vse dru- gačne kot one s fotografije stvarnosti . . . kakorkoli že: tudi kronistovska brezčutnost je v pesniku lahko samo čutnost. Občutenje. In čustvo, eno samo čustvo! Edina brezčutnost so tista prej omenjena očala, za katerimi je pogled nedolžnega očesa . . . seveda treznega. Zmanjkalo je pijače, od katere je Šalamun, hodeč po naši zemlji, dobil kar čir na želodcu. V najnovejši dumi se pač le lizika liže, tista od policajev podarjena stvar, da nihče niko- mur ne nagaja, niti sitna pijača ne in smo trezni vsi, tudi pijani. Celo Župančičev plemenit opoj življenjske volje ne pride več v poštev, razen menda za šolsko rabo. Nadvse opazno je tudi, da v Šalamunovem in Fritzovem umovanju ni več srca – z njim očitno ni mogoče ničesar pametnega početi, razen morebiti lagati, a tega kronist ne sme, avantgardni za- vzetež pa v svoji vnemi zapisovalca prve misli ne more – kot predavantgardni človek brez njega ne more biti nič poštenega. En glas smo torej na poti skozi čas izgubili. Morda, kot vse, se vrne kdaj – kdo ve! In za Župančičevih časov so naši možje bili, kot da goram se iz bokov izvili so in tujina se diči z delom njihovih rok – do Šalamuna so se prelevili v neizrekljivo slastno presihajoče lirike in hortikulturne prosvetljence (v intelektualni iz- daji z važno dodatno lastnostjo: imajo poteče se ročice), nato smo v najnovejših dneh (po

* E. Fritz, Dejansko stanje, Cankarjeva založba v Ljubljani, 1985.

tvorbno-pretvorbne obratu satire v dumo sicer, a vendarle!) prešli v pravo polis atensko, skratka: velike spremembe povsod, do koder seže oko in še dlje. Tudi duma ni več, kar je bila, je drugo (se reče zdaj: prvo), pravo ime satire. Morda se kdaj tudi tu povrne kaj – zgodovina se vendar ponavljala! Seveda vsakokrat po novi, višji ceni.

Razmerje med domom in svetom je temeljno vprašanje naše prve dume. Župančič je nekoč pozneje na kratko izpovedal to z besedami: Svet (samostalnik) je lep, a dom je svet (pridevnik). Kako stoji ta stvar pri obeh poznejših dumopisih? Tudi pri Fritzu sta dom in svet dvoje, toda lepota je doma, čeprav se je od nje izza časov vasic s hišicami (in teh z okenci) pa nageljni rešilo v današnjost samo nekaj Oberkreiner Dorfmusikanten z izvoznim cvičkom ter demokracijo in podobno folkloro, od svetosti pa po vseh prekucijah časa ni dosti ostalo, tako da se ob tem pojmu res ne gre muditi, že navadna odgovornost je prav redka, kaj šele tako obvezujoča kot svetost . . . Torej se zdaj tuji svet sopihajoč trudi za nami in našim *way of life* po – kakor je stvar zelo poetično imenoval Bojan Štih – samoupravnem kolovozu med Litijo in Čatežem (našega časa). V Šalamunovi Dumi je drugače: tudi Pascal, Bach in drugi, kar jih je še takih iz velikega sveta, so zavili v našo stvarnost in ob domorodcu Cimpermanu jih uporabljamo za izmere domačega sveta. Dom je torej svet (samostalnik), čeprav smo Slovenci (zapovrh še kremeniti!).

Nobena treh dum ne gre mimo časa, v katerem je nastala – to dokazuje že najbolj naključni pregled navezav: bojni krik iz Mandžurije, ustavodajna telesa in stabilizacija – pač sami zelo značilni pojavi prvega, sedmega in devetega desetletja našega stoletja. Tudi besedje in njegova pomenskož kažeta na vpetost v sodobnost in njeno tipičnost, kar se tiče pesemskega jezika: pri Župančiču pravo zamaknjénje Besede:

*Hodil po zemlji sem naši in pil nje prelesti.
Ljubil sem jo. Kakor grudi deviške razgaljene
duhte pod soncem so njene poljane razpaljene;
potapljal sem se v valove njenih žit,
sam, sam s seboj, le z mislimi svojimi skrit
v molčeči družbi mladega hrepenenja,
mlad, mlad – to se pravi: v srcu vsega življenja. –*

kakor je to treba vsaki pravi moderni. Pri Šalamunu gre iz te točke opazovanja opozoriti na druženje nepričakovanosti in presenetljivosti (s stališča klasične poetike(,)) spodobnosti in primernosti, seveda):

*o posestniki duševnih muk
o dresirani intelektualci z dioptrijo minus petnajst
o rektorji z nagobčniki
o ideologi s svojimi cipami ideologijami
o doktorji prežvekujoči loške kruhke in interpunkcije –*

kakor se spodobi vsaki pošteni avantgardi že od nekdaj, posebno pa še tisti iz dobe (novo)avantgardizma. Od Fritzovih tovrstnih reči bi omenil predvsem zaznamovanje naj-novejše stvarnosti z besednjakom neposrednega življenja:

*Delikti nagloma kopnijo,
v podjetjih, bankah kriminala ni,
organi križemrok sedijo –*

kar je izhodišče tako najnovejšega realizma (če je avtor zadovoljen z zgolj zapisnostjo) kot novelevičarske zavzetosti za izboljšanje obstoječega (če s tistim v prejšnjem oklepaju označenim ni zadovoljen) – in zdi se, da gre ravno v teh dveh prostorih iskati Fritzovo pesništvo.

Zvezanost s sodobnostjo dokazujejo tudi oblikovne značilnosti: Župančičeve čarovnije z ritmom, Šalamunova brezbržnost do pravopisa (predvsem kar zadeva ločila) in Fritzovo obnavljanje rime kot naravnega zakona slovenskega pesništva.

Da so naše tri dume tudi miselno aktualne za čas svojega nastanka – tega menda ni treba na dolgo in široko dokazovati. Koliko pa stopajo iz povednosti samo enočasja v nadčasnost, se pravi v povednost in aktualnost vsakočasa? Kajti to dvoje (seveda ne v svoji prostaški izdaji) je vendarle potreben, pa gotovo še ne zadosten pogoj, da je nekaj v konkretnem času in prostoru umetnina – drugače kot konkretno pa tako ničesar ne obstaja, tudi umetnina ne; še največja metafizika obstaja le toliko, kolikor je fizika. Tudi v svetu najvišjih abstrakcij. Župančičevo besedilo je glede tega že preizkušeno. Zagotovo ga ne drži v življenju raznočasje predpisanost s šolskim literarnim kánonom, zgodovino NOB naj bere, kdor ne verjame! Takrat se pač ni tiskalo zavoljo kanoničnosti, temveč iz samó samega življenja. Poznejšo življenjsko silo njegovo pa dokazuje tudi Šalamunovo in Fritzovo dumopisje, z dvigovanjem prahu v 1964. letu in aluzijami (čeprav na način iluzije) na pravzorec slovenske Dume v letu 1985 – mrtvo pač ne spočenja življenja, še najmanj pa živega, če muzejskega po kakšnem čudežu že. Ob Šalamunu in Fritzu se pri vprašanju raznočasnega življenja njunih dum precej manj brezskrbno zastavlja davni *Joj! kam bi del?* – zakaj zdi se, da je dobri stari Aškerc tudi že (nedvoumno kot le on znal) postregel z zelo točnim odgovorom: *I, kjer si vzeli! Z vsaj malo raznočasno poetiko pojdemo nad ti dve besedili – menda to spet dobiva veljavo po obdobju zametovanja takih postopkov – pa bosta samo za svoj čas. Sicer dokazuje to tudi življenje: v dveh časih, ki si niti nista hudo narazen, sta nastali kar dve Protidumi, Duma pa je vseskozi ena. Celó ista. Samo bralci so drugi. Samo branja so druga, a Duma je še vedno ena – nam vsem dodeljena! Sklep je torej na dlani: nobene podobne nadčasnosti kot pri Župančiču. *I, kjer si vzeli!* – v tisti čas, za tisti čas, kdaj drugič je pa (za) kaj drugega: Šalamunova Duma je bila o svojem času sprejeta kot zgledno stoddotna Protiduma, toda protiduma 1964. leta danes ni več protiduma, to je zdaj pač Fritzova točka; Šalamun je danes, če smem uporabiti primeró iz matematike, pisec Obratne dume: Župančič – vrednost, Fritz – protivrednost, Šalamun – obratna vrednost. $X, -X, 1/X$ ($X = \infty$). (Vendarle je treba opozoriti, da so to tudi vrednotenjske oznake, ne le prisposode za odnos avtorja do upovedene stvarnosti: Župančičevi (za)resnosti je Fritzova ironična resnost gotovo karseda stoddotno nasprotje, Šalamunovi nič noseči o-ji pa so neznansko blizu ničli, tako da je govoriti o kakršnikoli vrednosti zapisanega sveta nemogoče, a kolikor se vrednost $1/\infty$ razlikuje od nič, gre to na račun obstoja avtorjevih črk samih, ne pa od njih označenega.) In po tehtnem razmisleku se zdi, da je Šalamunovo besedilo pravzaprav nasprotno neki drugi Župančičevi pesmi – Kovaški (temu pristno našemu odmevu Whitmanovega navdušenega, z zaneseno vero v življenje prepojenega *Salut au monde*), za kar govori že pri Župančiču očitna, pri Šalamunu pa nekako logična trodelnost besedila z naštevavnim osrednjim delom. Vzporednice med to Župančičevo pesmijo in docela nasprotno – posmehljivo – Šalamunovo se ponujajo kar same, ob upoštevanju preslikave iz vrednosti v protivrednost, seveda: *Kovači – Cimpermani; brodarji v bodočnost, v obzorja nova brez mej . . . – revolucionarnost množic ali kje je sanatorij, ki bi nam zdravil impotenco (s socializmom a la Louis XIV. (torej: vsakakor preteklost!) ali kako bi zaščitili uboge živalce . . . itd., itd.)*. Skratka: protiduma avantgardnih časov je drugačna od tiste avantgardnih: nikakor ni brezobzirno v ironičnost zaobrnjena Župančičeva, temveč je po šegi najnovejših časov spretnost s taktom, neizzivaška, česar za Šalamunov nastop ne bi mogli reči . . . Vrti, spreminja čas se brez prestanka . . . Čeprav – saj ni res, da avantgarda ni prijazna in celo obzirna – celo (novo)avantgardna! Šalamun je bližnjikom, pohlevnemu domisleku boga očeta in Slovencem kremenitim, prehlajenemu predmetu zgodovine pustil vejici – ob tako korenitem zametovanju pravopisa ločil! Kljub vsemu: neironično, zaresno usmiljenje ljudem, vsaj kot pripadnikom trajnih skupnosti – vsaj z obliko jih ne jezi, če jih že kot člane trenutnejših skupin teh skupnosti (kot intelektualce, rektorje, ideologe, doktorje ipd.) tudi z njo raz-*

burja. Fritz pa je v svoji obzirnosti (saj niti satire noče pisati!) presneto brezobziren: še Župančičeva velepesem Duma je potopljena v stoodstotno preobrnjenost – in to čisto zares, saj se satira dogodi v okviru dume in ne satire. Eppure si muove! – vedno! – toda drugače, kot se zdi (zlasti na prvi pogled).

Tako je to s tem, čemur se pravi tri dume slovenske poezije: še je Duma pri Župančiču, še je Duma Župančič. In nič ne kaže, da bi moglo biti kdaj drugače. Le Protiduma se spreminja, prilagaja različnim branjem Dume z vdrugičnim, morda kmalu že vtretjičnim nastankom. Samo nova branja Protidumi ne vlijejo zadosti življenjskih sokov za neposredno življenje, kvečjemu za okamenelega, kot več en spomin in opomin na kak davno izgubljeni ali spet ujeti čas. Duma pa je Duma. O vsakem času. Za vsak čas.

Igor Grdina
Ljubljana

Kulturnozgodovinske ekskurzije

PO DOLENJSKI OD ŠKOFLJICE DO BOGENŠPERKA (4)

(Nadaljevanje in konec)

Dvorišče zapustimo skozi vhod v tem vzhodnem traktu in se ponovno napotimo ob potoku proti vhodnemu stolpu, kjer je bil v srednjem veku tudi edini vhod v samostan. V XVI. stol. so zaradi stalne turške nevarnosti ta vhod utrdili z močnim obrambnim stolpom, ki v njem še sedaj vidimo strelne line. Kljub svojemu prvenstveno obrambnemu značaju pa je stolp tudi izjemen umetnostnozgodovinski spomenik. Na svojem banjastem oboku nosi primerke najstarejše pri nas ohranjene figuralne štukature (1620). Na oboku so upodobljeni cerkveni očetje (Avguštin, Ambrož, Gregor, Hieronim), spodaj pa so na vsaki strani prizori iz pasijona. Najbolj zanimiva je upodobitev Poslednje sodbe v polkrožnem polju nad vzhodnim vhodnim lokom. Zlasti pritegne našo pozornost srednjeveška predstava o kaznovanju pogubljenih. Na temenu oboka vidimo stiški grb in grb opata Jakoba Reinprechta, ki je naročil to delo, dokončal pa je pred tem že stavbo stare prelature, ki jo je že 1589 (letnica nad portalom) začel opat Lovrenc Zupan. Ta stavba je daleč naokrog eden najlepših primerkov renesančne arhitekture. Nasproti stare prelature pa je tudi zelo zanimiva zgradba, ki predstavlja najstarejšo ohranjeno stanovanjsko hišo v notranjosti Slovenije z značilno romansko zidavo.

To bi bil kratek ogled največjih zanimivosti stiškega samostana. Preden ga zapustimo, pogledjmo še, kakšna je bila nekoč njegova vloga in usoda.

Lahko rečemo, da je bil cistercijanski samostan v Stični v prvih stoletjih svojega obstoja ne samo močno versko, ampak tudi gospodarsko in kulturno žarišče, ker so njegovi menihi gojili umetnost in znanost, širili izobrazbo ter gospodarsko in zdravstveno omiko. Za zidovi tega samostana so nastajali znameniti rokopisi, tu je nastala najstarejša in najimennejša zbirka latinskih rokopisov pri nas. Posebej je treba poudariti znameniti stiški rokopis iz začetka XV. stol., enega od najstarejših dokumentov pisanega slovenskega jezika. Danes ta rokopis hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Ta rokopis